

Ivan Pravdić

UČESTVOVANJE PUBLIKE U DELIMA SAVREMENE UMETNOSTI

Reč Demokratija, kao etimološka vladavina naroda, postala je globalna vrednost. Reklamira se, prodaje, tržište joj se širi, epoha se troši. Građanima globalnog sela ponuđen je spektar proizvoda nametanih ritmovima moda. Načini na koje se potrošnja inspiriše i sprovodi, upućuju nas na izuzetnu količinu uložene energije u ostvarivanje iluzije da vlast naroda, a ne vlast nad narodom, zaista i postoji. Jedan kriterijum povezuje sve u oblandu realnosti, tj. vere, ali to nije kultura ili umetnost, već novci. Program pobedničke koalicije 2000. godine koji je stigao do svakog sandučeta u Srbiji ni jednom rečju ne pominje kulturu i umetnost. Ko su bre uopšte ti umetnici, šta oni oče, leba bez motike ili savremenije: leba bez da kupe jeftino a prodaju skupo. Puno termina multikulti..., transparentnosti, interdisciplinarnosti... posebice interaktivnosti, zamazuju oči jer jezik trpi sve, a sto put ponovljena laž postaje istina. „Interaktivnost raste u svim oblicima komunikacije. S druge strane, pojava novih tehnologija, interneta i multimedija, ukazuje na kolektivnu želju za stvaranjem novih prostora društvenosti i uspostavljanjem novih vrsta odnosa sa kulturnim predmetom: društvo spektakla smenilo je društvo statista, u kome se, manje ili više krajnjim kanalima, krije iluzija interaktivne demokratije za svakoga.”⁵⁷

Gde je umetnost sada i ovde?

„Samo u prekinutom/rasceprenom društvu kao našem, Zapadnom društvu, umetnost se zove umetnost, izolovana je i nije deo celine (ritualnog) sistema.”⁵⁸

Kakvi su društveno ritualni sistemi danas?

Brže uvezivanje i razmena informacija kvantifikovani su do punomoći upravljanja ljudskim životima. Usmeravaju se prema potrošačima animirajući njihovu akciju i podstičući potrošnju. „Suočeni sa elektronskim medijima, zabavnim parkovima, mestima za druženje, neprestanim umnožavanjem oblika društvenosti, postajemo ranjivi i degradirani, nalik laboratorijskom pacovu, osuđenom da zauvek sledi nepromenljivu putanju po kavezu posutom komadićima sira. Idealni podanik takvog društva statista sveden je na pukog potrošača vremena i prostora.”⁵⁹ Društveno tkivo je rascepiano u ciljne grupe. Božanstvo marketinga medijima prepoznaće i organizuje supkulture definisane stilom i potrošačkim potencijalom koji se mora realizovati. Aktivne privređujuće grupe, npr. zaposleni stanovnici srednje stručne spreme 25–45 godina, izdržavane grupe, tinejdžeri i deca i

⁵⁷ Burio Nikolas, Relaciona estetika, Košava, ArtContext, specijalno izdanje br 42/43, CBA Media i Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac

⁵⁸ Abramović Marina „Cleaning the House”, Academy Editions, UK, 1999.

⁵⁹ Burio Nikolas, Relaciona estetika, Košava, ArtContext, specijalno izdanje br 42/43, CBA Media i Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac

ideološke grupe, narkomani, homoseksualci... uključeni su u globalnu razmenu informacija i dobara.

Umetnost je postala nebitna tržišnom i medijskom sistemu. Ove sisteme ne vode izuzetne osobe koje mitološki prate umetnost, već primerci prosečnosti. Nadirući prostak o kom je pisao Mereškovski, umetnika posmatra kao veštu mašinu, profesionalnog zanatliju i tako usmerava i školovanje i društvenu upotrebu umetnika – montažer, dizajner, dekorater. Iz ideološko-planerske sfere medija izbačeni su autori.

Šta drugo sa umetnošću?

Snaga umetnosti danas leži van profita, ugleda i laži, u oslobođenoj i iskrenoj potrebi za stvaranjem. Proces inspiracije samog sebe, pa i publike, postaje spona, dok je delo u materijalnoj dimenziji možda i najbitnije samom autoru, koji ulazi u vreme u njegovu izradu gradi duhovno iskustvo prevazilaženja materije, pobjede nad njenim ograničenostima. Viškovi značenja i energija, krajnje nepotrebni svakom društvu, s jedne strane su autorski luksuz, sa druge subverzija, jer može da podstakne Drugog na akciju.

Napuštanje domena definisanog opštenja u kulturi, svedenog na političke džet set prije i pojavljivanje u masmedijima, udaljuju umetnike od publike u masovnom smislu. Ovo udaljenje radikalizovano je pojmom umetnika kao publike jedni drugima. Statusno prepoznavanje umetnika od strane umetnika, kritičara i teoretičara, svih kao delova zatvorenog sistema, zakonom nužnosti, dovelo je do degeneracije znanja i kreativnosti, a tu degeneraciju, nažalost, najčešće srećemo baš u prostorima koji su definisani kao umetnički – galerije, pozorišta...

Korak dalje u oslobođenju umetnosti vodi ka potpunom odricanju i poslednje statutne identifikacije – same ljudske zajednice. Mnogi, da ih nazovemo umetnicima, svakako stvaraoci, isključuju publiku ljudsku, i svoja dela i akcije čine u samoći, prirodi, nevidljivi za ljudsko oko. Događaj u kome je niko publika – izjednačava se sa apsolutom kao publikom. Umetnost više nije biće unutar društva, već autor direktno intencira rad prema kosmosu, daleko od, odnosno, unutar autora.

Umetnost je oduvek uticala i pokretala ljude. Ako preskočimo predcivilizacijske zajednice o kojima nemamo pisanih dokaza, počećemo od pojma empatičke katarze u empatičko doba čovečanstva. Ljudi su se poistovećivali, umetnost je mogla da, samo u žanru tragedije, „izaziva osećanje čoveštva i osećanje sažaljenja i osećanja straha... zebnje“⁶⁰. Identifikacija emocionalnošću je mogla da podstakne i uzvisi duboko učestvovanje – ili je to samo htela. Prijatno je verovati da je i uspevala.

Sa druge strane društvene akcije postoji snažna potreba da se reakcija publike tj. društva, izazove po svaku cenu. Možemo primetiti i osetiti nasilje u borbi za publiku i njenu promenu. Ulaženjem u medijski koloplet laži, ili poluistina tretiranih kao kvantume informacija, umetnik se bori za pažnju publike prema sebi i započinje nasilnu igru političke identifikacije autora kao javne ličnosti. Umetnik srpskog porekla, Nune Popović, posle utopijskog projekta radikalizacije performansa prema društvenom skandalu, u Sloveniji postaje PR ombutsmana Matjaža Hanžeka, javnog advokata, nezavisnog branioca poštenog

⁶⁰ Aristotel, O pesničkoj umetnosti, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika, 1966.

naroda, nekoćnjeg avangardnog autora koji sada prepoznaće nepravdu i ukazuje javnosti na moralne nepravilnosti, a sa punim pravom učestvovanja u sudstvu.

Razvojem i usložnjavanjem društva, jezikom marksizma/kapitalizma, napisali bismo, proizvodnih odnosa, otuđenje pojedinca se razvija tako da umetnici koriste sve agresivnije i provokativnije metode kako bi doprli do „nepoznatog čoveka“⁶¹. Borba za doživljaj publike, promenu publike, poprima drastične oblike. Ova želja nas vuče ka sinkretičnom ritualu prvobitnih zajednica, kada su, po opštem idealizovanom verovanju, svi bili učesnici i kada su egzistencijalno brinuli o uspehu obreda.

Borba za pažnju koncentrisanu u publici, uzima šok kao oružje za razbijanje oklopa kulturizovanog oko rasuđivanja, emocija, mašte.

Uzajamno dejstvovanje identifikujem sa interaktivnošću.

Navodim neke od strategija uključivanja zajednice i publike u stvaralački proces, radije nego potrošački, sa planiranim i željenim posledicima:

– community work – uključivanje pripadnika određene zajednice, supkulture, manjine, kvarta... u stvaranju otvorenih umetničkih oblika svih medija i snažne ambivalencije procesa zajedničkog rada i nužnosti umetničkog kvaliteta ostvarenja dela

– pozitivni primeri i uspesi sa područja prvog sveta su očuvanje reliktnih, prethodno istrebljenih tradicija, otvaranje tržišno demoralisane mogućnosti prenošenja znanja unutar zajednice kroz generacije

– razmene znanja zanemarenih kultura sa spoljašnjim svetovima kroz umetnički proces i igru

– povratak vere, i ljudi u manjem obimu, u mala decentralizovana društva sposobna da stvaraju i prenose sopstvene kulturne vrednosti⁶²

– street art nije stilsko već više lokacijsko određenje – odvijajući se na ulici, oblikujući performanse, ubrzavanja ili zakrčenja, ovaj urbani oblik smešta se u situaciju protoka krvnim žilama grada – da li će akcija i njeni učesnici uzeti oblik virusa, leukocita, hemoglobina ili tromba, kakvu će krvnu sliku ili krvavi događaj odigrati, kako će preusmeriti ili postusmeriti... # umetnička grupa MAGNET proleća 1996. godine izvodi street art faluSerbia u kojoj se Slobodan Milošević pronosi kroz Knez Mihajlovu ulicu na penisu od metra = građani se usmeravaju u povorku na čujem je čelu simbol i nosilac moći prepoznan i poslužen od strane umetničke grupe i uključuju u ples pipanja, slavljenja i ljubljenja voljenog predsednika

– pozorište participacije od drmusanja sedišta do masovnih transova u kojima publika skida odeću i uključuje se u orgije, participaciji su težile sve izvođačke umetnosti – fasciniranje lepotom i gracioznošću, surovost gladijatorskih borbi i navijanje za palac dole ili gore, uključivanje publike kao lika, predigre u foajeima, super masovne istorijske rekonstrukcije sa više desetina hiljada učesnika, psihosociometrije kao minimalno angažovanje posetilaca, plašenje/prizivanje arhe modela sexa, hrane, vatre, vode, blata # perfor-

⁶¹ Naziv umetničke ekspedicije Škole književne akademije Tradicija avangarde, Ečka 1995.

⁶² Stvaranje festivala lokalnih useljeničkih zajednica u melting potovima, kao što je MESSA u Škotskoj, moraju da se komercijalizuju barem prodajom lokalnih prehrabrenih specifičnosti jedni drugima i trovanjem vidika zaštitnim znacima velikih kompanija.

mans Mrežnja JUSTTEATRA uključuje dva izvođača, 2000 žvakačih guma i publiku: da bi se ušlo u igru treba preskočiti tabue ljigavosti, čiste odeće i lepe frizure, aidsa...

– pozorište potlačenih+ iz Brazila, jedne od prirodnim resursima najbogatijih, a time i najpotlačenijih zemalja, Augusto Boal je predložio i razvio formu u kojoj ne glumci, već lokalni prosvjaci, nezadovoljnici i sav jadni svet koji žali umesto da privređuje, pravi pozorište zasnovano na svakodnevnim ili ekskluzivnim doživljajima

+ dragoceni metodski postupak nastao iz ovog rada je forum, u kome se scena zaustavlja/zamrzava, a publika nudi rešenja i dalji razvoj situacije, posetioci izlaze na scenu i „glume“ neke od likova

– buto na japanskom znači ples + korak – primenom nadrealističkog automatizma na telo, ne na papir lažljivog jezika, već direktno u kosti, sa tehnikama upotrebe tela, glasa, energije, pažnje... koje su gradile i hiljadugodišnje oblike japanskih tradicionalnih pozorišta, buto vodi publiku na uglavnom improvizovana putovanja – mračne strane podsvesti, zločini, strahovi, sećanja i „prepuštanje silama višim od sile samosvesti“⁶³; šamanski čin vođenja ritma disanja publike

– kabare= sedim jedem pijem uživam i preko toga još provokativnog, muzikalno plesnog, sexy sadržaja – rugalice i farsične scene, svi oblici likovnih i video performansa nalaze mesto u zadimljenoj i alkoholiziranoj atmosferi smeha i erotike

= music hall je komercijalizovao i akademizirao i publiku i izvođače

= pabovi/barovi/restorani u kakvom nastupa npr. slovačka trupa Stoka, retko produciraju programe bockanja publike koja voli da je bockaju samo uniformisana lica

= kabaretski performansi poput futurističkih prodavanja jaja i paradajza publici da gađa izvođače, stavljanje lepka i čioda na stolice, urlanja poezije... sada narušavaju lepo ponašanje, toleranciju, multikulturalnost, ljudska prava, javni red i mir

– okupljanja ljudi koja pružaju osećanja zajedništva i stvaranja

! demonstracije ograničene ciljem i smerom

* cirkuski centripetalni ritual usmeravanja pažnje

& centrifugalnost vašar freak show love parade nudi slobodu kretanja i raznolikost sadržaja kao i takmičenja za publiku

– terorart

\$ za razliku od ozbiljnog terorizma u kome je lični čin anoniman a grupna odgovornost se preuzima samo sa ucenjivačkim ili obesnim/pravednim ciljevima, umetnici pate od sujete autorstva i pribegavaju skandaliranju

\$ medijskom demokratijom ubijena je tajnost dobroorganizovane akcije, spremne da zaseni i iznenadi ciljne grupe i šire – oglas: prosipanje celog brzostežućeg beton sadržaja mešalice sa kamiona na uglu Nemanjine i Kneza Miloša zabadanje zastavice i proglašavanje slobodne nerazrušive zone

– karnevali svi vole da se raduju, a ako tu ima uzbudjujućih ritmova i skladnih mlađih tela, svako će se osetiti pripadajućim, barem tokom dejstva opojnih sredstava

– u hiperpolitizovanom društvu u koje se Srbija uporno zaglibljuje možda već i vekovima, najveći karnevali nisu bili mladeški, svomepoluorientisani, bajkerski; već politički

⁶³ Arto, Antonen, Pozorište i njegov dvojnik, Prometej, Novi Sad, 1992.

protesti – povorka, šetnja, koncerti zvezda, crnomagijski obredi sa lutkama protivničkih političara, dugo kolektivno zviždanje... sada zvuče mnogo primitivnije nego kada se to činilo bitnim iz fasciniranosti politikom

Kako oblasti koje sebe ni ne nazivaju umetnostima, koriste oblike interaktivnosti?

Sipajte u Magi supice mrvice hleba na kraju ili malo peršuna i nazovite to „kuvajte sa nama”. Masovni elektronski jednosmerni mediji započeli su otopljanje, tj. udvosmeravanje komunikacije sa „Call now... special offer”. Nagradne igre postaju izuzetno gledane u društвima u tranziciji. MTV nudi nove vrste interakcija mладим genacijama. Šou „You're Dismissed” je igra u kojoj se dve devojke, ili dva mladića, bore za jednog mladića, odnosno obratno. Time out karte, pripremljeni izlasci i snimanje svake faze odlučivanja, strategisanja, razočaranja i ponekad zaljubljivanja, ubacuju tzv. obične ljude u masmedije. Rezultat je promocija prostitucije kao koraka ka svom petominutnom medijskom sjaju. Još jedna popularna emisija „Wanna Be” kastinguje tinejdžere koji liče na MTV zvezde i onda prati čitav proces dobrovoljne transformacije i snimanja rekonstruisanog spota. Svakok može biti zvezda, ali samo ako može biti prepoznat kao popularni identitet.

Popularna kultura fascinira elektronskom bukom koja prati rok od njegovih početaka. Public Enemy na koncertu u Beogradu ne prekidaju buku niti jedne sekunde, usmeravaju publiku da peva, pokreće ruke i noge u zadatom ritmu i ponavlja određene delove teksta za MC-jem. Misfits i Manu Chao, pre i posle koncerta, ulaze u publiku, druže se, piju i pričaju o životu, ukidajući mit o zvezdama koje mediji propagiraju uljuljkujući publiku u zadovoljnu pasivnost. Internet tačka tačka sistem svojom interaktivnošću i dalje najmasovnije nas poziva na kupovinu. „Zabava i pristup znanju su kodovi zavоđenja koji u stvari znače da će pojedinci imati bolji pristup potrošačkim tržištima proizvedene želje.”⁶⁴ Virtualna stvarnost umesto istraživanja svemira i drugih dimenzija beskonačnosti, pronašla je svoje mesto u kupovanju iz fotelje razgledanjem robnih kuća, za sada samo u Japanu.

Da li uopšte postoji umetnost sada i ovde?

Umetnost posmatrana kao biznis ili esnaf, tj. kao prezentacija dela, kaska umnogome za spektaklima koji fascinacijom, ni ne želeći da se zovu umetnošću, realno utiču/menjuju/sakate/obogaćuju konzumente/publiku/ljude. Ovaj, pak, okupatorski pristup, manje je podsticajan i uključujući za publiku od igara koje umetnost može da predloži, a cilj im je pružanje iskustva stvaranja, a ne puke konzumacije.

Umetnost predlažem kao pronalaženja/doživljavanja novih oblika proširivanja/ukorenjivanja iskustava bića kroz razmenu sa drugim bićima, a podeljena sa nepoznatim putem medija – time cilujem prema stvaranju boljeg i kreativnijeg čoveka i zajednice mnogo više nego artefakata za koje mesta nema ni u muzejima.

Prepoznajem tri matrice rituala: fascinacijski, numerički i neurotični. Fascinacijski zahteva masu, tehniku i opsenu da bi ritmovao/uključio učesnike u zajedničko moćno vibriranje. Numerički je zasnovan na nizu ponavljanja jedne funkcije i uglavnom je individualno religioznog karaktera. Neurotični ritual stvara dramaturgiju preskoka niza numeričke funkcije i u tim trzajima dolazi do transfera značenja, emocija...

⁶⁴ Critical Art Ensemble, Digitalni partizani, Centar za Savremenu umetnost, Beograd 2000.

Upasivljavajući spektakli vešto barataju svim modelima manipulacije koje je pozitivizam postupno i detaljno opisao kao naučna otkrića. Teško je zamislivo takmičiti se sa artističkim tačkama natolandart-a, akcionim krvavim slikarstvom zvaničnih i nezvaničnih vojski, mašinom snova, avio mitinzima ili olimpijadama. Takvi spektakli podrazumevaju i podstiču pasivno potrošačku ulogu za publiku, koju opsedaju svim medijima, programirajući njihove želje. Dolazimo do pitanja da li je to represija, tj. da li je briga društva o pojedincu, koja se svodi na definisanje repetitivne svakodnevice, zapravo ukidanje slobode? Složenost ovog pitanja razrešićemo odgovorom da je umetnost pokretala baš iskakanja iz kolotečine.

Kako modeli represivnih spektakala utiču na odnose, klimu i delatnosti u kulturi, tako bi i drugačiji modeli doveli do, u ručicu, inspirativnijih i kreativnijih društava. Zbog toga inicijative i rešenja koja će provocirati odgovoran i kreativan odnos i dar prema životu svom i u zajednici – postaju predmet umetnosti gde lični čin publike probija granice između realnosti i utopije – makar na trenutak. Ovaj arhetip raja na zemlji jedan je od najsnagažnijih pokretača čovekovih. U upasivljavajućoj kulturi on se ni ne pominje zbog „činjenica“ da je sve savršeno i idealno.

Šta je društvo?

Definišimo društvo kao dobru volju i prebrodićemo probleme nastajuće vlasništvom, tj. zgrtaštvom kao sindromom ekonomije. Posledica na umetnost je kreiranje situacija u kojima će ljudi/publika biti u stanju da prošire svoja iskustva, možda i slučajno, sa plemenitijim i ne toliko pragmatično i pomodno ograničenim spektrom. „Ipak, važno je ono što se sa tim emocijama čini, gde se one usmeravaju, kako, i s kakvим namerama ih umetnik organizuje.“⁶⁵

Modernizam postavlja dva značajna mita. Jedan je već odustali mit o tome da će umetnost promeniti društvo. Razočaranje propašću drugog bitnog mita „da je umetničko delo projekat NOVOGA života“⁶⁶, blago je u odnosu na ono izazvano poražavajućom činjenicom da NOVO više nije interesantno za publiku. Umesto proširivanju iskustva, publika se orijentise ka ogledalu komunikacije, na čijoj površini uvek susrećemo sebe, svoj image, tj. svoje navike da gledamo i budemo videni. Potvrđivanjem identiteta, a ne promenom, koja bi bila analogna subverzivnom prolasku kroz ogledalo, građanstvo ostvaruje potrebe koje naziva kulturnim.

Tranzicija, odnosno promena, donosi nove vrednosti, ali one se samo zovu novim. Krediti za konzumaciju jednaki adikciji, poslušnost medijima jednaka neodgovornosti, brzina jednaka površnosti... samo su proglašena pobeda sila represije od pamтивeka, koja su sada iskoristila ready-made ideologiju i gebelsovsku metodologiju. Tome neprilagodljivo umetničko delo, kao vrhunski posvećeni zanat/aktivnost, vidi se izolovano iz društva „blagostanja“. Potrošnja ne trpi definisanje ideološkim konceptima jer je i sama ideologija. Vrednost kao pojam se devalvira činjenicom da se sve može kupiti i potrošiti. Umetnost, kao polje sačuvanog iskustva, ne može se trošiti, a teško se, barem misleći ideologijom

⁶⁵ Burio Nikolas, Relaciona estetika, Košava, ArtContext, specijalno izdanje br. 42/43, CBA Media i Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac

⁶⁶ Fjodorov, Nokolaj, „Muzej, njegov smisao i značenje“ u Flaker, Aleksandar, Ruska Avangarda, SNL/Globus, Zagreb 1984.

umetnosti, može naplaćivati. Umetnost, semantizovana unutrašnjim neurotičnim ritualom, uvek je Drugo – mora da se otkrije, da bi opet postalo nešto Treće i tako dalje numeđičkim ritualom do oplemenjujuće fascinacije. „Kroz umetničko delo, umetnik otpočinje dijalog. Suština umetničkog stvaranja leži u suprotstavljanju relacija među subjektima: svako delo postavlja ponudu za suživot u zajedničkom svetu, a rad svakog umetnika predstavlja splet odnosa sa svetom, iz kojih će nastati drugi odnosi, i tako u beskraj.“⁶⁷ Od uzbuđenja preko ritma do misli, kako Maljević prati proces kreacije, umetnost može da bude svaka misao, čin, delo, refleksija, čak improvizacija koja polivalentno pleše sa realnostima.

A zašto bi se bilo šta i zvalo umetnošću kad niko ni ne zna šta je to?

Školovani umetnici odlaze u marketing agencije. Estetika se bavi samoistorizacijom dok neurolingvistica primenjuje znanja. Kritika se svodi na pisanje reklamnih sloganova, mediji prate događaje samo ako su unapred ugovoreni od strane zvaničnika. Oblik minojskog labyrintha, bez alternativnih puteva, posle nekoliko land-artova grupe Via Pontica, koja je ovaj labyrin obeležavala bojama, tkaninama, mirisnim dimovima, drvećem, plesom i muzikom, našao se na reklamnom sloganu za više školstvo: Odaberite pravi put, piše. Da li je u pitanju neobrazovanje u reklamiranju obrazovnih institucija, ili cinizam na čijem kraju čeka gladni Minotaur, više nije ni bitno u prezasićenju slikama i značenjima. Bitno je samo da li će ko poverovati u instancu moći koja je platila reklamni prostor.

Umetnost je, po Jozefu Šilingeru prošla kroz: 1 – biološka stanja mimikrije; 2 – magijsku, racionalnu i religijsku fazu tradicionalnog estetskog; 3 – emocionalno estetsku fazu samoizražavanja; 4 – racionalno estetsku fazu empirizma i eksperimentalizma; 5 – naučno postestetsko miksanje postupaka, oblika, materijala, pristupa. Posle ovolikog iskustva ni umetnosti nije preostalo ništa drugo nego da se prenese i svakodnevno zaživi podsticajem kreativnog mišljenja, osećanja, ponašanja i delanja.

Aktivna umetnica Marina Abramović, posle tri decenije konceptualne umetnosti, body arta, opasnog performansa, procesualne umetnosti, pored autobiografizacija, svoja novija dela, poput „In Between“, usmerava kao interfejs za iskustva koja publika treba da doživi. Umilan glas videom poziva da zatvorite oči, dodirujete, oslušnete, udahnete, osetite... Potpisujući da ćete svih četrdesetak minuta provesti i pristati na algoritam koji predlaže umetnica, publika se uključuje u sticanje iskustva. Posetioci prolaze kroz isti proces u grupama od po tri, i na kraju svaki posetilac dobije sertifikat/zahvalnicu da je stekao iskustvo. Nemoguće je ne primetiti ironiju prema administrativnim oblicima, ali u njih posetioci, naravno, više veruju nego u umetnost. „Umetnost je istovremeno i objekt i subjekt etike, tim pre što je, za razliku od ostalih aktivnosti, njena jedina funkcija da bude izložena samom opštenju. Umetnost je, dakle, stanje susretanja!“⁶⁸

⁶⁷ Burio Nikolas, Relaciona estetika, Košava, ArtContext, specijalno izdanje br 42/43, CBA Media i Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac

⁶⁸ Burio Nikolas, Relaciona estetika, Košava, ArtContext, specijalno izdanje br 42/43, CBA Media i Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac